

פרק שני: התגבשותה של העיר

1. השינוי העירוני הראשון.

למרות הטקסים המוצלחים ועל אף האפשרויות הבלתי מוגבלות שהציגו, לא הספיק הגידול במספר האנשים על מנת להפוך את הכפר לעיר. דרוש היה אתגר חיצוני על מנת להסב את התעניינותה של הקהילה האנושית מהמזון ויצורו, כלומר - לגרום לה להתייחס למטרה שהיא מעבר להשרדות הבסיסית. רוב אוכלוסית העולם לא נענתה מעולם לאתגר זה; עד לתקופה האחרונה, רק חלק קטן של האנושות התגורר בערים.

העיר צמחה מהקהילה הפאליאו-ניאוליטית בצורה ברורה, כפי שמשקף בדבריהם של מורגן ו-וילר (ר"ב) (Lloyd Morgan, William Morton Wheeler). כניסתם של גורמים חדשים לתהליך האבולוציה אינו בהכרח גורם להגדלת המסה, אלא יוצר שינוי כללי והרכב חדש המשנה את תכונותיה. בשלב זה מתגלות אפשרויות שלא נמצאו בשלבים הקודמים, כדוגמת התפתחותם הראשונית של החיים האורגניים מחומר יציב ו"דומם" יחסית. כך הדבר גם בקפיצה מתרבות הכפר. כל מרכיבי הכפר נסחפו ונבלעו ביחידה העירונית החדשה. עם זאת, פעולתם של גורמים חדשים יצרה הרכב מסובך יותר ויציב פחות מאשר זה של הכפר – דבר שהביא גם הוא, במידה מסוימת, לגל של התפתחויות ושינויים. המבנה האנושי נעשה אף הוא מורכב יותר. הצייד, האיכר, הרועה ובעלי מקצוע אחרים נכנסו אל העיר ותרמו לקיומה; הכורה, החוטב והדייג - כל אחד מאלה הביא איתו כלים, מיומנות והרגלים, שהתגבשו עוד בשלבים הקודמים. המהנדס, הספן והמלח התפתחו על רקע כללי פרימיטיבי יותר במקום זה או אחר של העמק, ובהמשך החלו להתפתח מקצועות נוספים: החיל, הבנקאי, הסוחר והכומר. מכל אלה יצרה העיר אחדות ברמה גבוהה.

העירוב העירוני החדש הרחיב את היכולת האנושית לכל הכיוונים. העיר הביאה לגיוס המוני של כוח אדם, שליטה על דרכי התחבורה וחיזוק הקשר במרחב ובזמן ארוכים יותר. פרץ של גילויים והמצאות, ביחד עם התפתחות ההנדסה האזרחית, חל קידום אדיר של הייצור החקלאי. לשינוי האורבני נלוותה ואולי גם קדמה התפרצות רגשות מהתת-מודע הקולקטיבי. בשלב מסוים נראה כי האלים המוכרים, הקרובים לחוג המשפחה, נדחו ובמידה מסוימת הוחלפו על ידי אלים שמימיים או ארציים רחוקים, המזוהים עם השמש, הירח, הרעם והמדבר. השליט המקומי הפך למלך רם, והיה גם לכהן הגדול השומר על המזבח ונחון בתכונות קדושה. מעתה יהיו השכנים הכפריים מרוחקים; לא עוד יחסי ידידות ושיוון, אלא נתינים שחייהם נתונים בפיקוח וניהול הפקידים, המושלים, הזוירים, הגובים והחילים, שכולם אחראים ישירות בפני המלך. אפילו המנהגים וההרגלים העתיקים של הכפר היו עשויים להשתנות בצו אלוהי. שוב לא היה די בכך שחקלאי הכפר מייצר מספיק מזון להאכיל בו את משפחתו; עכשיו היה עליו לעבוד יותר ולחסוך מעצמו על מנת לתמוך במערכות המלוכה והכמורה, הנזקקות לעודפים גדולים. השליטים החדשים היו לצרכנים תאוותניים, שמדדו את עוצמתם לא רק בכוח הנשק, אלא גם בככרות לחם וכדי בירה. בחברה העירונית החדשה לא היתה עוד סמכות לתבונתם של הזקנים; היו אלה צעירי העיר אורוק, שבניגוד לעצתם של הזקנים תמכו בגילגמש - שהציע להתקיף את קיש ולא להכנע לדרישות מלכה. אמנם היתה חשיבות לקשרי המשפחה בחברה האורבנית, אך יכולת מקצועית ואומץ נעורים נחשבו לחשובים יותר, במידה וזכו בתמיכת המלך.

כשכל זה קרה, נכנעה התרבות הכפרית המיושנת ל"ציויליזציה" האורבנית, שהיא שילוב מיוחד של יצירתיות ושליטה, של הבעה ודיכוי, מתח ושחרור, שביטויה החיצוני הוא העיר ההיסטורית. מיום יסודה ניתנה העיר לתיאור כמבנה המותאם במיוחד לאכסון והעברת נכסי הציויליזציה בצורתם המתומצתת, המאפשרת את אספקת מירב השרותים בשטח מינימלי, אבל המסוגלת גם להרחבה ומציאת מקום לצרכים משתנים וצורות מורכבות יותר

של חברה מתפתחת ומסורת חברתית מצטברת. המצאת הכתב, הספריה, בית הספר והאוניברסיטה, נמנים על ההישגים המוקדמים המאפיינים את העיר.

השינוי אותו אני מנסה לתאר נקרא על ידי צ'יילד "המהפכה העירונית". מושג זה מתאים לחשיבותה ולתפקידה הפעיל של העיר, אבל אין הוא מדויק מבחינת התהליך. מהפכה מרמזת על הפיכת הדברים והתפתחות בכיוון שונה מזה שקדם לה. במבט לאחור, נראה הדבר דומה לתפנית שקרתה בתקופת המהפכה התעשייתית, כולל דגש דומה על הפעילות הכלכלית. התפתחות זו מסתירה יותר מאשר חושפת את הארועים האמיתיים. עלייתה של העיר, לא רק שלא מחקה אלמנטים תרבותיים קודמים, אלא איחדה אותם וגרמה להם שיהיו יעילים ומקיפים יותר. התפתחותם של מקצועות לא חקלאיים רק הגבירה את הצורך במזון, וכנראה גרמה להתרבות החקלאים ולשימוש בשטחי קרקע נוספים. בתחומי העיר עצמה היו מעט מאוד שינויים מהסדר הישן. בשומר, למשל, המשיכו התושבים בעיסוק בחקלאות בקנה מידה רחב, גם בתחומי חומות העיר החדשה.

פעולות רבות, שהיו קודם לכן מפוזרות ובלתי מאורגנות, התרכזו עם הקמת הערים בשטח מצומצם, והמרכיבים החברתיים הביאו למתח של דינמיות והדדיות. באיחוד זה, שלמעשה נכפה על ידי חומות העיר, השתתפו כל החלקים המבוססים היטב כבר מתקופת טרום-העיר - המזבח, הבאר, השוק והמצודה - בהתרחבות הכללית ובריכוזיות המסחרית שהביאה לשינוי מבנה וקבעה להם דפוסים מוכרים בכל השלבים הבאים של התרבות העירונית. העיר הפכה לא רק לביטוי מוחשי של האדרת העצמה הדתית והחילונית, אלא אף הרחיבה את משמעות החיים, הרבה מעבר לכוונות המודעות. העיר הפכה לסמל של כל האפשרי, החל מתאור היקום וכלה בהבאת השמים אל הארץ; אוטופיה הינה חלק בלתי נפרד מבנין העיר המקורי. דוקא מאחר וצורת העיר נתפסה מלכתחילה בדימויה האידיאלי, נוצרה מציאות שהיתה נשאת רדומה תחת משטר של קהילות קטנות המכוונות אל רמת ציפיות נמוכה יותר, מחוסרות רצון לעשות את המאמץ המוביל אל מעבר לשגרת העבודה והתקוות היומיומיות.

בצמיחתה של העיר הגיע המרכיב הדינמי, כפי שראינו, מחוץ למסגרת הכפר. מבחינה זו ראוי לשבח את השליטים החדשים; תרבותם, המבוססת על הצייד, הרגילה אותם לאופקים רחבים יותר מאלה של תרבות הכפר. הארכיאולוגים מציינים גם שמלקטי הדגים הראשונים במזרח הקרוב היו בעצמם ציידים, שאספו באמתחתם גרגרים כמזון, זמן רב לפני שידעו כיצד לזרוע. הניידות והסקרנות של הצייד, נכונותו להמר ולהסתכן, הצורך בהחלטות מהירות, יכולתו לעמוד במחסור חמור ועיפות עמוקה במרדף אחר צידו, נכונותו להתמודד עם חית הטרף - להרוג או להרג - כל אלה תרמו למנהיגות בוטחת; מאפיינים שהם הבסיס לשליטת האצולה. מול המורכבות של חיי קהילה גדולה, האומץ האישי היה חשוב יותר מאשר התגובה החברתית האיטית המתפתחת בכפר החקלאי.

כאשר חברה ניצבת מול שינויים הנגרמים כתוצאה משיפורים מכניים וחקלאיים - הגורמים למשברים רציניים המחייבים פעולה מהירה תחת פיקוד איתן - התבונה העממית שהצטברה מנסיון רב במצבים אחרים הינה חסרת אונים. רק מנהיג הרפתקן ובעל בטחון עצמי יכול היה, במידה מסוימת, להשתלט על הכוחות החזקים ולגלות מספיק דמיון כדי להפנות אותם לעבר מטרות חדשות לחלוטין. ה"ביחד" הניאוליטי לא הספיק; כפרים רבים שנפגעו בשטפונות ויבולם אבד פנו עורף למועצת הזקנים האיטית והשמרנית והעדיפו לקבל את מרותו של אדם סמכותי ותקיף, שחילק פקודות כאילו ציפה לביצוען המייד.

אין ספק שדמיונו של הצייד, כמו גם תושייתו, היו בנמצא זמן רב לפני שהופנו לאפיק הפוליטי. הסמכותיות האסתטית במערותיו של הצייד הפאליאוליטי מורגשת במידה רבה יותר מאשר בפיסול או בחרסים הניאוליטיים. אין דומה למעוף האסתטי שאנו מוצאים במערות אוריגנציאן (Aurignacian), עד לתקופת האבן והנחושת. המאמץ ההירואי שהיה עצור בצייד הופנה עתה לעבר הסביבה כולה. אף רעיון לא נראה בלתי אפשרי; חלומו של יחיד

בעל תעוזה, בתמיכת האלים, יבוצע על ידי עיר צייתנית שלמה. לא רק חיות הבר היו מטרה לביות ושליטה; גם הנהרות, ההרים, הביצות והמוני אדם יותקפו, ישונו ויובאו לסדר בצו המלך. מאמצים מפרכים שהיו בלתי אפשריים לקהילה קטנה, ושלא היה מקום לנסות לבצעם כל עוד סופקו הצרכים הרגילים, היו מנת חלקם של האוכלוסיה. מעשיהם העל-אנושיים וכוחם של הציידים הגיבורים, מגילגמש ועד הרקולס, שימשו מעתה דוגמא ונושא לחיקוי. המאמץ הפיסי ליישם אתגרים קשים הפך כל אדם לגיבור-זוטא, והוא היה מסוגל לבצע משימות שהן מעבר למגבלותיו הטבעיות - ולו רק כדי להמלט משוטו ונחת זרועו של המשגיח על העבודה.

התעצמות האנרגיות האנושיות והתרחבות האגו גרמו להוצאת היחיד מהמסגרת הקהילתית והפעילות האנושית השגרתית והעברתו אל המקצועיות וההתמחות. הביטויים המיוחדים של שינוי זה בנקודות רבות במבנה העיר היו היבטים של תהליך מרכזי אחד - עליית הציביליזציה. אי אפשר לעקוב אחר השינוי ברגע התהוותו, כפי שאמר טילהרד דה שארדן (Teilhard de Chardin) (ר"ב) ביחס לתהליכים אבולוציוניים אחרים; הצורות העולות, נילות ובלתי יציבות, אינן משאירות כל סימן אחריהן. עם זאת, הגיבוש המאוחר יותר מצביע בבירור על אופיו של השינוי שהחל בשלב המוקדם.

על מנת להסביר את אשר אירע בעיר, יש צורך להתייחס במידה שווה לטכניקה, מדיניות ודת - מעל לכל לצד הדתי של השינוי. אם בתחילה היו כל ההיבטים הללו מעורבים זה בזה, הרי שבסופו של דבר תפסה הדת את המקום הראשון, אולי משום שההיבטים האישיים והתת-מודעים שלטו על כל חלקי המציאות ואפשרו לטבע להיות גלוי לעיין, רק במידה וניתן היה לכלול אותו במסגרת השאיפות והחלומות. המונומנטים והמסמכים שנתרו מראים שהאדרה כללית זו של הכוח היתה מלווה בדימויים בוטים, שמקורם בלא מודע ושהפכו לצורות אמנות "ניצחיות".

כפי שציינו, נמשך תהליך ההתהוות, קרוב לודאי, אלפי שנים. אפילו השלבים האחרונים של המעבר מהערים המפוזרות של התקופה הניאוליטית, שלא היו אלא כפרים גדולים, ועד להתהוותה של העיר הגדולה, שהיתה למשכן המוסדות האנושיים החדשים, ארכו כנראה מאות שנים ואולי אף אלף שנה. כה ארוך היה שלב זה, עד שתופעות ומוסדות רבים עליהם ידוע ממסמכים היסטוריים, כגון זבח קרבנות אדם במצריים ובנהריים, הספיקו להתפשט, לשגשג ולהעלם במהלך שלב זה.

פער הזמן הגדול שבין הנחת היסודות המוקדמים בעמק הירדן, אם אכן התארוך הארכיאולוגי הינו מדויק, לבין הווסדות הערים השומריות, מאפשר התרחשות שינויים רבים ויסודיים, אם כי אין לנו כל מידע לגביהם. השלב הסופי של ההמצאות, שליווה את לידתה של העיר, נמשך כנראה רק מאות בודדות, אולי אפילו כמה דורות בלבד. סביר להניח שאורך התקופה לא עלה על 700 שנה, שהוא הזמן שחלף מהמצאת השעון המכני ועד לפצצה האטומית.

לפי המסמכים שבידינו - גידולי החיטה, המחרשה, האובניים, ספינת המפרש, הנול, המתמטיקה, האסטרונומיה, לוח השנה, הכתב וצורות אחרות של האינטליגנציה - נוצרו כולם באותה תקופה, כמה מאות שנים לפני או אחרי שנת 3,000 לפנה"ס. השרידים העירוניים העתיקים הידועים לנו, למעט יריחו, הם מתקופה זו - המסמלת התפתחות טכנולוגית שלא היתה שניה לה עד ימינו. בשני המקרים התעלה האדם ונהג כמנהג האלים, אך ללא תחושת המגבלות והחולשה, או האופי העצבני והנטיה לפשוע, המיוחסת לעתים לאלים.

יש הבדל בולט בין העידן העירוני הראשון לבין תקופתנו אנו; אנו חיים בדור של התפתחויות טכנולוגיות ללא כל הכוונה חברתית, התפתחויות המנותקות מכל מטרה למעט קידום המדע והטכנולוגיה עצמם. אנו חיים בעולם של המצאות מכניות ואלקטרוניות, אשר רסיסים ממנו הולכים ומתרחקים במהירות גוברת והולכת מן המרכז האנושי ומכל סיבה הגיונית עצמאית-אנושית. התפוצצות טכנולוגית זו הביאה בעקבותיה גם להתפוצצות העיר עצמה; העיר נבקעה ופזרה את חלקיה וארגוניה על פני הנוף כולו. לא רק שחומות העיר נפרצו, אלא גם כוח

משיכתה בוטל, והתוצאה שאנו עדים לה היא מעין פירות של העוצמה העירונית ומעבר למצב של מקריות שאיננה ניתנת לניחוש. בקיצור: איבדנו את השליטה על הציביליזציה ההמומה מרוב הזדמנויות, אפשרויות ופוריות שופעת מדי. המדינות הטוטאליטאריות, המבקשות ללא רחמים לשלוט ולווסת, הן קורבנות של המעצורים הלא יעילים שלהן, באתה מידה שהמדינות החופשיות, המתדרדרות במדרון, נתונות לחסדיהם של כלי הרכב הנמלטים מהן.

ההיפך קרה בהתרחבות הגדולה של הציביליזציה. במקום התפוצצות של הכוח, נוצרה התרכזות של המרכיבים השונים של הקהילה, שהיו עד כה מפוזרים על פני כל העמק ולעתים אף מעבר לכך; מרכיבים אלה גויסו יחדיו וגובשו בלחץ בתוך החומות האיתנות של העיר. אפילו כוחות הטבע הוכוונו על ידי האדם: עשרות אלפי אנשים פעלו כמכונה אחת תחת פיקוד מרכזי בבניית תעלות השקיה, תילים עירוניים, זיגורטים, מקדשים, ארמונות ופירמידות בקנה מידה שלא ניתן היה לדמיין אותו קודם לכן. התוצאה המיידית של מיתולוגית הכוח החדש היתה המצאת המכונה - המצאה שנעלמה מעיני הארכיאולוגים, מאחר והחומר שהיתה עשויה ממנו - גוף האדם, התפרק ונרקב. העיר היתה המיכל שהביא לריכוז, וכתוצאה מריכוזה ליכדה כוחות חדשים והגבירה את תהליך הבעירה הפנימית שהעלה את רמת כל ההישגים.

כל זה קרה בתקופה בה גדל החיכוך האנושי במידה רבה כתוצאה מפשיטות ומסחר, כיבוש ודיכוי, הגירה ושעבוד, גבית מסים וגיוס המוני לעבודה. בלחצו של אדון אחד - המלך - כל החלקיקים החברתיים שהיו מפוזרים ואפילו עוינים אוחדו במתחם העירוני בדומה לתהליך דחיסת גז. עצם הלחץ על המולקולות הביא בעקבותיו תגובות וחיכוכים חברתיים תוך דור אחד, בעוד שבמצב של פיזור ורגיעה במרחבים ללא גבולות היה בודאי נמשך התהליך מאות שנים. אם נתאר את הארועים במושגים אורגניים, נוכל לומר שהכפר מורכב מתאים פשוטים, שכל אחד מהם מבצע את כל הפעולות בצורה שווה. העיר, לעומת זאת, היא מבנה מסובך הבנוי על עקרון של ציר מרכזי, ממנו מתפתחות רקמות ואברים מיוחדים, ובעל חלק מרכזי - מערכת העצבים - המבצעת את כל פעולת החשיבה וההכונה של המערכת.

מה איפשר את הריכוז וגיוס הכוחות האלה? המצודה, שחלשה על המבנה החברתי והיתה גרעין דתי ופוליטי לכל פעולותיו - שהיו עד כה מפוזרות ובלתי מכוונות - היא שהקנתה לעיר את הצורה המיוחדת לה. ההתפתחות המרכזית, אותה הייתי מעוניין להציג, היא השינוי שחל בציד המגן, שהפך לשליט מקבל מינחות. דמות זו חוזרת ומופיעה לעתים תכופות במהלך התפתחות הציביליזציה. לפתע הפך הציד לעל-אנושי במימדיו; כל כוחותיו וזכויותיו גדלו לאין שיעור, בעוד שאלה של נתיניו, להם לא היה עוד רצון עצמאי ולא יכלו לטעון לחיים ללא חסות כנפי השליט, הצטמקו בהתאם.

לא הייתי מציע הסבר זה אלמלא הועלה על ידי אחד המבריקים מבין הארכיאולוגים המודרניים, הנרי פרנקפורט, בכך שסיפק את רוב האסמכתאות הדרושות ושלא במודע הביא למסקנה צפויה זו. ברצוני לטעון שהגורם המכריע במעבר מהכלכלה המפוזרת של הכפר לכלכלת העיר המאורגנת והריכוזית היה המלך, או ליתר דיוק - מוסד המלוכה. התיעוש והמסחר שאנו מייחסים לגידול האורבני היה במשך מאות שנים תופעה משנית, שאפשר שהתפתחה רק בשלבים מאוחרים. עצם המלה "סוחר" מופיעה בכתובים בנהריים רק באלף השני לפני הספירה, וגם אז משמעותה היא פקיד המקדש הרשאי לסחור בעיר אחרת. ברצוני להציע שאחד מהאפיינים של האל המצרי פתח (Ptah), כפי שהוא מופיע במסמך מהאלף השלישי לפנה"ס - "אשר ייסד את הערים" - הוא מיוחד וכלל עולמי למלכים. בריכוז העירוני ניצב במרכז; הוא הציר המגנטי המושך אל לב העיר ומביא תחת שליטת הארמון והמקדש את כל הכוחות החדשים של הציביליזציה. לעתים הקים המלך ערים חדשות, פעמים אחרות הפך ערי פרזות שהיו בתהליך בניה ממושך והביאן תחת סמכות מושליו. בכל מקרה, שלטונו גרם לשינוי חד בצורה ובתוכן.

על סף תחילת ההיסטוריה הכתובה ארע השינוי האורבני הגדול. בשלבים הסופיים של היווצרות העיר חלשה המצודה, שהיתה מין עיר קטנה, על הכפר והאפילה על דרך החיים הצנועה שלו. הרחבה של חלקי הכפר הקיימים לא היתה מצליחה להקנות לו את הדימוי האורבני החדש; העיר היוותה סמל לעולם חדש, סמל המייצג לא רק את ציבור האנשים אלא אף את היקום ואלוהיו.

ארועים אלו קודמים לעדויות הכתובות; במידה והפירוש שנתנו קודם לכן ליחסים שבין ראש השבט, הצייד והישוב הסמוך הוא אכן נכון, הרי שהמצודה ביסודה לא היתה מקום מגן ומקלט לאנשי הכפר כנגד שבטים נודדים. משעה שהמלחמה הפכה לתופעת קבע, אז החלה המצודה לשמש גם כאמצעי הגנה; אולם העובדה שהמצודות מוקפות בחומות גם כאשר הערים פרוזות אינה מהווה הוכחה לשימוש צבאי גם בימים הראשונים שלה. יתכן שהחומה היתה מעין קיר מגן בעל משמעות דתית - שמטרתו לשמור על גלי העד הקדושים מפני רוחות רעות, ולא דוקא מפני בני אדם.

במידה והיו לה שימושים צבאיים למחצה, הרי שהמצודה הפרימיטיבית היתה בבחינת מאחז, מקום בו יכול היה ראש השבט לאגור את השלל, שהיה ברובו דגנים ואולי גם נשים, כנגד מעשי איבה של תושבי הכפר. אין ספק שהשולט בעודפי היבול הוא אדון האזור. יצירתו של מחסור מלאכותי בעידן של שפע הולך וגדל הוא אחד המאפיינים המוצלחים של כלכלה עירונית ניצולית: כלכלה שהיא מנוגדת לחלוטין למוסר הכפרי.

לשיטת שליטה פשטנית זו מגבלות רבות: כוח הזרוע, אפילו שהוא נתמך בטרור שיטתי, איננו מביא בעקבותיו לתנועה סדירה של מוצרים וריכוזם, ועוד פחות מכך לנאמנותם של היצרנים; במוקדם או במאוחר מגלה תופעה זו כל מדינה טוטאליטארית, החל מרומא האימפריאליסטית וכלה ברוסיה הסובייטית. כדי להגיע להסכמה מרצון שאינה כרוכה בבזבוז משאבים ושמירה משטרית מתמדת, על הגוף השולט ליצור רושם של מיטיב ועוזר במידה שתהא מספקת לאפשר חיבה ואמון כלשהם.

בהשפעה על שינוי זה היה כנראה לדת תפקיד מרכזי. ללא עזרת מעמד הכהונים לא היו יכולים המושלים-הציידים להגדיל את כוחם ואת סמכותם ולהביא להווצרות המלוכה והרחבת השטח הנתון לשליטתם. ההתפתחות הטבעית, הנעה בהתאם לעקרונות כלכליים פשוטים, חוזקה על ידי הכוחות העל טבעיים, אשר הביאו לשינוי מהות ומשמעות התהליך כולו. הן כוחות המקדש והן הכוח החילוני הלכו וגדלו באמצעות ההמצאות החדשות של הציביליזציה. הצורך בשליטה נבונה על כל ההיבטים של הסביבה גרמו להתגברות סמכותם של אלה שעסקו בבינה או בשליטה - הכומר או השליט - כך שהמלוכה והכהונה היו לעתים קרובות מאוחדות לגוף אחד.

מה שלא ניתן היה להשגה באמצעות כפיה או באמצעות הטכס והפולחן הדתי הושג על ידי שילוב של השניים. העיר המתפתחת איחדה את ההבנה ושיתוף הפעולה בין הכפיה והפולחן למימדים שלא נודעו כדוגמתם ושלא היה ניתן לתארם כאפשריים עד לשלב זה. יסודותיו הצנועים של הכפר היו נעוצים בקרקע; העיר הפכה על פיהם את הערכים הכפריים ואת עולמו של הכפרי בכך שהיסודות החדשים הועברו השמימה; עיני הכל היו נשואות עתה כלפי מעלה. האמונה בניצחי ובאין-סופי, בעליון ובכל-יכול, הצליחה לאחר אלפי שנים להאדיר את משמעות הקיום האנושי. הנהנים העיקריים מהתפתחותה של העיר לא חשו במגבלות הקיום האנושי; להיפך, הם ביקשו לחלוף על פני מגבלות אלה באמצעות חיזוק רצונם.

אין לדעת מתי בדיוק קרה הדבר. קרוב לודאי שהברית בין המצודה והמקדש נכרתה במקומות שונים וברמות שונות בטרם הפכו לאחד. מה שחשוב יותר, לדברי ציילד, הוא ש"המקדש היה ליבו של הכפר בנהריים". בשלב כלשהו עבר המקדש אל המצודה, או אולי הקיף את המצודה והפך אותה בכך לחלק מהמתחם המקודש.

אין ספק שבשלב המוכר לארכיאולוגים התגלתה העיר כשבתוכה אזור מוקף חומה ומצודה עשויה מחומרים יציבים, אפילו כאשר בעיר עצמה אין חומות או מבנים קבועים. תופעה זו מתגלה מאורוק ועד הראפה. בתוך התחום המוקף בחומות מתגלים בדרך כלל שלושה מבנים אדירים, עשויים מלבנים שרופות, אשר בעצם גודלם הם שונים מכל מבנה אחר בעיר: הארמון, האסס והמקדש. במצודה עצמה ניתן לראות רבים מהמאפיינים של מתחם מקודש: גובה מוגזם וקירות עבים במיוחד, שמימדיהם גדולים יותר מחומות קורסאבאד שנבנו במאה ה-8 לפנה"ס, והם מעל ומעבר לכל צורך צבאי או אמצעי התקפה שהיה קיים באותה תקופה. רק למען אלוהיו מוכן האדם למאמץ אדיר זה. אולם, מה שהחל כשאיפה לרצות את רצון האל הפך לימים לאמצעי הגנה צבאי יעיל. כאמור, המשמעות הסמלית קדמה, כנראה, למשמעות הצבאית, ומבחינה זו אני תמים דעים עם ההיסטוריון אליאד (Mircea Eliade) (ר"ב).

בתקופה בה החל שיתוף הפעולה בין הזרועות המדינית, הכלכלית והדתית עדיין נשארו תחומים רבים ללא הבהרה סופית. עלינו להניח שעבר עוד זמן רב עד אשר הגיעה המלוכה לביסוסה והגדרתה הסופית. בתחילה לא היו ראש השבט, המרפא, הקוסם, הנביא, החוזה בכוכבים, הזקן והכומר בעלי תפקידים מוגדרים; לעתים שימש אותו אדם בתפקידים שונים. אפילו בתקופות היסטוריות מאוחרות אנו מוצאים מלכים התופסים עמדה ומנהיגות בכנסיות לאומיות, בעוד שהגמונים ואפיפיורים שלטו בערים והנהיגו צבאות. עם זאת, בנקודה מסוימת עלה במידה רבה מעמדם של הכומר ושל השליט - כנראה שהמדובר בתקופה שלאחר 3,000 לפנה"ס, שהיא תקופת גידול כוחו של האדם בתחומים רבים. בשלב זה אנו מוצאים גם את תחילת ההתפתחות של מקצועות נפרדים בתחומים רבים. העיר הקדומה, אם כן, שונה מהקהילה הכפרית בכך שהיא למעשה חברת כתות המאורגנת לנוחיותו של מיעוט קטן; הגדרה זו היא ההיפך הגמור מהקהילה הכפרית הצנועה, המאוגדת לעזרה הדדית.

בשלב זה החלה המלוכה לטעון לכוח על טבעי; המלך היה המתווך בין שמים וארץ ואישיותו היתה התגלמות עצם הקיום של ארצו ונתיניו. לעתים מונה המלך על ידי הכמורה, אבל גם אם תפס את השלטון שלא כדין, הוא היה זקוק לסימן של חסד אלוהי על מנת לשלוט בזכות עליונה. הרשימות העתיקות של מלכי שומר מציינות שהמלוכה "הורדה מן השמים"; חמשת המלכים שמונו על ידי האלים קיבלו חמש ערים "במקומות...טהורים": ארידו, בדטבירה, לאראק, סיפר ושורופק - כולן היו מרכזים פולחניים. האם כל זה אינו מצביע על השילוב בין הזרוע החילונית והזרוע הדתית של הכוח? האם תהליך זה אינו זהה לתהליך הגרעיני, שתוצאותיו היו פיצוץ אנרגיה אנושית שאיננה ניתנת לשליטה? כל העובדות מצביעות על כך. כאשר קיש ניגף בקרב, מציינת אותה רשימת מלכים כי המלוכה הועברה לאתר המקודש של אורוק. השליט החדש, בנו של אל השמש, אוטו, היה לכהן גדול ומלך כאחד. איחוד זה הביא, לדעתי, להתפתחות הכוחות שליכדו את כל חלקי העיר ויצקו אותם לצורה חדשה, ברורה ומרשימה יותר מכל שאר מעשי האדם. עם התפתחות הדר זה, שוב לא היו מושלי המצודה השולטים רק בגורל העיר. הם הפכו לקובעי הצורה של ציוליזציה המשלבת את מירב האפשרויות החברתיות עם מיומנות מקצועית בתחומים שונים, העולים בקנה אחד עם התהליכים המתחזקים של איחוד ואינטגרציה כללית. המלוכה חיזקה עוד יותר את מעמד הכמורה והעלתה אותו לעמדת שליטה על הקהילה בצורה מוחשית, המתבטאת במקדשים הגדולים שרק למלך היו את האמצעים לבנותם. הכמורה מדדה את הזמן, תחמה שטחים וניבאה את הארועים העונתיים; אלו ששלטו בזמן ובשטח, שלטו גם בהמוני האדם.

עצם בנית המקדש הגדול כסמל אדריכלי מרשים חתמה את תהליך איחוד הכוחות החילוניים והדתיים. הקשר עם הדת היה כה קשור למלוכה, כפי שמציין שפיזר (E.A. Speiser) (ר"ב), עד שמושלי נהריים בתקופות מאוחרות יותר התגאו בכך ששיקמו את המקדש באשור, אשר עמד חרב במשך מאות שנים. אשורבניפל הרחיק לכת עד כדי שיקום פסלה של האלה נאן, אשר הועברה

מאורוק לשושן כ-1635 שנים קודם לכן. האין דבר זה מרמז, ששיקומם של מקדשים עתיקים אינו רק ביטוי לאמונה דתית, אלא צורך לביסוס רצף של חוקיות ואפילו אישור מחדש של ה"ברית" שבין המקדש והארמון?! הסכם היפותטי זה הפך את ראש השבט לסמל אדיר של כוחות חילוניים ודתיים בתהליך שהביא להתפרצות אנרגיה כללית של הקהילה. עצם גודלו של המקדש החדש ועיטוריו המפוארים שימשו עדות לכוח האל והמלך.

3. חרדה, קרבן ואלימות.

התפתחותה של המלוכה קשורה, כנראה, במעבר הכללי מפולחן הפריון לפולחן הכוח הפיסי. מעבר זה לא היה מושלם; אוסיריס, בכחוס וקיבלה המשיכו להשפיע כמו בתקופות קודמות. תחילתה של הציויליזציה הביאה לשינוי נקודת המבט והיתה מלווה הן באובדן הדרגתי של הבנת צרכי החיים והן בהגזמה פרועה בחשיבותם של הכוח הפיסי והשליטה המאורגנת כקובעי החיים הקהילתיים, לא רק בעיתות משבר אלא גם בחיי היומיום. בתמיכת הכוח הצבאי היתה מלת המלך לחוק. היכולת לפקד, לתפוס רכוש, להרוג ולהשמיד - כל אלה היו ונשארו "כוח עליון"; בדרך זו נשמר המבנה הפרנואי-פסיכי והועבר מדור לדור בעיר החומה. היה זה הביטוי המשותף של אישיות חמושה יתר על המדה.

ככל שגדלו האמצעים הפיסיים החלה להתפשט מיתולוגיה זו של כוח חד צדדי, עקר ועוין לעצם החיים ומצאה את ביטויה המושלם במוסד החדש - של מלחמה מאורגנת. על מנת להבין את טיבה של נסיגה זו, אשר הותירה את חותמה על העיר, עלינו ללכת לאחור - אל שורשי המלוכה עצמה. בנושא זה אספו הוקארט ופרנקפורט מידע שיש לו, לדעתי, השלכות על אופיה של העיר. הוקארט, שהמשיך את עבודתו של סיר גיימס פרייזר, מצביע על כך שניתן עדיין למצוא במקומות רבים בעולם עדויות המרמזות על טכסים טוטמיים בעלי צורה כמעט זהה, שמטרתם להבטיח את שפע המזון. טכסים אלה מלמדים על פולחן הפריון, שיתכן שהוא אף קדום יותר מהחקלאות. בכל מקום - בעולם הישן ובעולם החדש - קשורות הנביטה והקמילה של הצמחיה ללידתו ומותו של אל הדגנים, שהוא אדון אמנות הזריעה והשתילה. המלוכה גרמה לשתי הדמויות, האל והמלך, שיהיו זהים ומתחלפים; כאשר לקח לעצמו כוחות אלוהיים, הפך השולט להתגלמות כוחות הטבע, כמו גם התגלמות אישיות הקהילה עליה הוא שולט, ובכך קבל את האחריות לקיומה הביולוגי והתרבותי.

עם התרבות האוכלוסיה החקלאית של העידן הניאוליטי, הפכה הקהילה הפרוטו-אורבנית לתלויה יותר מתמיד בכוחות הטבע, שהיו מחוץ לשליטתה: שטפונות, מגיפות וארבה היו יכולים לגרום סבל רב ומוות במרכזים אורבניים אלו, שהיו גדולים מדי מכדי שניתן יהיה לפנותם או לספק להם מזון ממרחקים. ככל שתהליך האורבניזציה נהיה מסובך יותר ויחסי הגומלין מורכבים יותר, כך גדלה הרווחה הפיסית; אבל ככל שגדלה הציפיה לרווחה חומרית, כך איבדו האנשים את נכונותם להתמודד ביעילות עם פגעי הטבע, שגרמו לחרדה עצומה בקרב האוכלוסיה.

על מנת לארגן וללכד את הכוחות החדשים, צריך היה המלך לרכז סביבו עוצמת קדושה בלתי רגילה: היה עליו לסמל את שליטתו בגורלה של הקהילה ובעצם כך להיות אחראי לגורל זה. התפתחות זו פתחה פתח למצב חרדה כללי; אלפי שנים לאחר הגיבוש האורבני הראשון, לא ניתן היה להגות את שמו של פרעה מבלי להוסיף את התפילה: "חיים! שפע! בריאות!". במקביל להתפתחות כללית זו התפתחה גם המודעות לחשיבותם של החיים, או לפחות רצון להאריכם ולמנוע את המוות. האדם העירוני שאף לשלוט באיתני הטבע, אשר אבותיו הפרמיטיביים קיבלו באלם והכנעה.

האם המלוכה התחייבה בתשלום תמורת גידול מדהים זה בכוחה המאגי? רסיסי העדויות - מהם עתיקים ביותר - במספר מקומות הם רבים מדי מכדי להתעלם מן האפשרות שטכסי הפוריות להבטחת היבולים היו מלווים בקורבנות אדם. בעיתות משבר,

מחסור ורעב היה צורך לרצות את האלים; יתכן שהקרבת המקורי היה הדמות החשובה ביותר בקהילה - דהיינו האל-מלך עצמו. הקוסמים הפרימיטיביים ביקשו למנוע את חמת האלים וניסו לחזור ולהשתלט על כוחות החיים על ידי קרבן מרצון.

לצערנו היו כבר התרבויות העירוניות מתקדמות מדי בהתפתחותן בעת שהומצא הכתב, ולכן אין בידינו מסמכים לגבי הקרבן האנושי-המלכותי הקדום, למרות שהקרבת ילדים, שבויים ובעלי חיים נמשכה גם לאורך ההיסטוריה הקדומה. רק במקורות הבבליים ניתן לאתר תאור של חגיגות השנה החדשה, בהן נבחר "מחליף" למלך, שהוקרב עם סיום השנה כדי להבטיח את הגידולים הטובים של השנה החדשה.

פריזר מצביע בזלזול על כך שהמנהג של הריגת המלך כקרבן להבטחת פריחתה של הקהילה הפחית במידה רבה את הביקוש לתפקיד נעלה זה. עם זאת, בשעה שתפקידו הארגוני של המנהיג הפך להיות לא פחות חשוב מתפקידו כקרבן, נמצאה דרך הגיונית לשיטה זו: בחירתו של ממלא מקום, שבתחילה היה מזוהה עם המלך בכך שהוענקו לו באופן זמני כבוד וזכויות מלכות, על מנת שבסוף הטכס יוציאוהו להורג על המזבח. במידה והיו מנהגים כאלה גם במצרים ובנהריים, הרי שהם אירעו בתקופה כה מוקדמת עד שלא נותר מהם זכר. יש, על כן, להודות בפער זה בידע שהצטבר בידינו: רק במקרים בודדים ניתן למצוא קשר בין מלחמה וטכסי קורבנות אדם; העדויות הברורות שאנו שואבים מהתרבות האצטקית הן בסיס מסוים להשוואה עם המרכזים האורבניים המוקדמים, שהיו ברמת התפתחות דומה. האצטקים הקריבו קורבנות אדם רבים, לעתים עד כ-20,000 בשנה, וזו גם הסיבה למלחמותיהם האכזריות.

בדומה למוסדות רבים אחרים, יתכן שהן למלחמה והן לקורבנות האדם היו יותר מנקודת מוצא אחת; כמו כן, יתכן שרק במקרים מעטים היה קשר ברור ביניהם. פלישות לצורך לכידת שבויים כעבדים, ולא כקורבנות, עשויות להיות סיבות טובות למדי למלחמה. בפשיטותיהם של השומרים לאזורי ההרים בצפון לצורך הבאת עצים ומחצבים הובאו כנראה גם שבויים; רמו לכך נמצא בסימן השומרי לעבד, שהוא "אשת ההר". פשיטות אלו היו חד צדדיות מכדי שניתן יהיה להגדיר אותן כמלחמה או כמסחר - בשני המקרים יש צורך בשני צדדים - אבל כשאנשי ההר התרבו ושיפרו את כלי מלחמתם, שוב לא יכלו להם חילות המצרים או צבאות נהריים. בסופו של דבר, פעולות תגמול ומעשי איבה משני הצדדים היו מרים וחסרי רחמים, כשם שהיו בלתי נמנעים. שדות הקרב הלכו והתפשטו, ובמאה ה-19 לספירה גרמו פשיטותיהם של סוחרי העבדים בליבה של אפריקה לאותן תוצאות אלימות.

אלמלא היתה העיר מוקד לאלומות המאורגנת, לא היה מתפשט החיפוש אחר קורבנות מעבר לגבולות התמימים, יחסית, כפי שאפשר היה לראות בקרב שבטים פרימיטיביים עד המאה ה-19; במקרים אלה ניתן לראות נסיונות מעוותים, אך מבודדים, לתפוס מספר שבויים סמלי מקרב קהילה אחרת. נוהג זה הובן שלא כהלכה על ידי מיסיונרים ואפילו אנטרופולוגים והיסטוריונים של העיר, כדוגמת פירן (Henri Pirenne) (ר"ב), שהגיע למסקנה ש"המלחמה היא עתיקה כמו האנושות" ומעולם לא טרח לבדוק בזהירות את העובדות או לחקור את המקור האמיתי של דעותיו הבלתי מבוססות. המטרה לקרבות בין אנשים פרימיטיביים חמושים לא היתה רצח המוני בקרב או השמדת ושדירת כפרים, אלא תפיסתם של מספר שבויים חיים לצורך הריגתם הסמלית ואכילתם בהילולות קניבליות, שהן עצמן בעלות משמעות דתית מאגית.

משעה שהעיר, על כוחה הקולקטיבי החזק, החלה להתקיים - חל שינוי במצב. לא עוד גיחות ופשיטות ללכידת קורבנות בודדים, אלא השמדה המונית והרס בקנה מידה נרחב הפכו לצו השעה. מה שהיה פעם קרבן מאגי להבטחת הפוריות ושפע היבולים - מעשה לא הגיוני למטרה מתקבלת על הדעת - הפך לתצוגת ראוה וכוח של קהילה אחת הנשלטת על ידי אל ומלך-כהן קנאי, המחפש להכניע ולהשמיד קהילה אחרת. חלק ניכר מאלימות זו היה ללא הצדקה כלשהי מצד התוקף, אם כי בשעה שאנו מגיעים למסמכים ההיסטוריים הכתובים, ניכרת מגמה להעניק למלחמות צביון

כלכלי - מסיבות של מתיחות הנובעת מסכסוכי גבול או בשל מקורות מים. התוצאות מבחינת אובדן כלכלי וחיי אדם, אז כמו היום, היה מחוץ לכל פרופרציה למטרות האפשריות שבגינן החלו המלחמות. מקורו של הבסיס למלחמה באמונות המאגיות של החברה הפרימיטיבית; היה זה חלום ילדות, אשר בשל הגידול בעצמה המכנית הפך לסיוט של מבוגרים; טראומת ילדות זו המשיכה לעוות את כל הדורות, כולל דורנו אנו.

לו היינו צריכים להמחיש את מקורה המאגי, הרי שאין ספק כי המלחמה, גם כשהיא מוסוית בשיקולים כלכליים, הופכת דרך קבע לטכס דתי; כל כולה הוא טכס קרבן המוני. המלך שימש כגורם המרכזי לקרבן זה. להגביר את הכוח, להאחז בעוצמה, לתת ביטוי לכוח על ידי מעשי רצח והרס - כל אלה הפכו להיות אובססיות של מוסד המלוכה. בתצוגת כוח שכזו חייב המלך להיות תמיד צודק; בפעולת המלחמה מראה המלך המנצח שליטה עליונה ומקרין מלכותיות המעניקה לו תמיכה אלוהית במעשי ההרג ההמוניים. דבר זה, מזכיר לנו ישעיהו, הוא פשעם של מצרים, בבל וצור.

הפעולה של טכס שהתחיל בבקשה ליתר שפע - הסתיימה בדרך מוזרה זו במטרה הפוכה: כוח צבאי מרכזי, שוד מאורגן, טפילות כלכלית - כל אותם מוסדות הפועלים כנגד ההיבטים נותני החיים של הציויליזציה העירונית, שהביאו בסופו של דבר לחורבן הערים, בזו אחר זו. כך נוצרה הדו-משמעותיות הסופית: ההישגים הרבים שנרכשו באמצעות ההתארגנות האנושית הרחבה ושיתוף הפעולה התעסוקתי בעיר בוטלו כתוצאה מהפעילות הכלכלית השלילית של המלחמה. מעגל זה של אי סדר היה מעוגן בעצם קיומה של העתיקה.

למרות כל האמור לעיל, עלינו להודות בכך שמשעה שהמלחמה הפכה להיות אחת מסיבות קיומה של העיר, הפכה העיר, בעצם עושרה וכוחה, לקרבן הטבעי של המלחמה. עושרן של הערים הפורחות נתן אלימות נושא שלא היה כדוגמתו בעבר: העיר עצמה, על מאגרי כליה וציודה המכני, אוצרות הזהב, הכסף והתכשיטים שנערמו בארמון ובמקדש, אסמיה המלאים - ולא פחות מכך - העדיפות המספרית של הנשים. אם בתחילה היו הפשיטות חד צדדיות ומקורן היה בעיר, הרי שקיומו של מעמד מקצועי חדש, הלוחם החמוש, גרם לכך שפשיטות אלו הלכו והתרחקו ממקורות חומרי הגלם והופנו אל אותם המקומות שבהם נמצאו רוב המוצרים המוגמרים. ערים שהיו מקבלות מסים מהעמים הפרימיטיביים למדו להתנפל זו על זו.

משעה שהמלחמה התבססה והתמסדה, היה ברור שהיא תתפשט אל מעבר למרכזים העירוניים. עמים פרימיטיביים שהיו פעם שוחרי שלום או הסתפקו, במקרה הרע, בביטוי חרדתם ואלימותם בקרבנות אדם סמליים, החלו לחקות את הטכניקות החדשות ועשו שימוש נועז בכלי המשחית החדשים; מה גם שהפשיטות, מעשי השוד והשעבוד על ידי משלחות שהגיעו מהערים גרמו לקבוצות הפרימיטיביות לבקש נקם. בדומה למלכות ולעיר עצמה, גם המלחמה הפכה לתופעה עולמית והגיעה אל עמים "שלא ידעו מלך", דוגמת הפולשים לאכד 100 שנים לאחר סרגון. בתקופתה של העיר הפכה האלימות לנורמה, שפשטה הרבה מעבר למרכזים הגדולים בהם החלו בצייד אדם המוני ובאורגיות של קרבנות. לאורך ההיסטוריה כולה - שעבוד, עבודת כפיה והרס ליוו וגם הענישו את התפתחות הציויליזציה האורבנית.

למרות שאין לנו מספיק הוכחות סופיות לקשר שבין המלוכה-הקרבנות המלחמה וההתפתחות האורבנית, קיבצתי עדויות מספקות, אם כי מקוטעות, על מנת להטיל ספק רציני בהנחה לפיה קיימת אגרסיביות ביולוגית-תורשתית או חטא קדמון, ששמשו כגורם בתפתחות המערכת ההיסטורית של מוסד המלחמה. בנושא זה, יותר מאשר בכל נושא אחר, פעלה תורת הברירה הטבעית בדייקנות קלאסית. הגזעים השלויים, הרגועים ומשתפי הפעולה נהרגו או שנמנעה מהם האפשרות להמשך הילודה במשך 5,000-6,000 שנה, בעוד סוגי הגזעים האגרסיביים שרדו ופרחו במרכזי הציויליזציה. הצלחתה למראה עין של העיר הביאה גם לכשלונה המרכזי - מחויבותה למלחמה היא סם השלטון העליון והיא גם המענה היחידי לסילוק כל התנגדות לכוחה היא.

ההיסטוריונים ייחסו בקלות רבה מדי את המלחמה לעברו הפרמיטיבי של האדם וראו בה חדירה מצד אלה הנקראים נודדים פרימיטיבים, "אלה שאין להם", לעומת המרכזים הישורים של תעשייה ומסחר; אין דבר הרחוק יותר מן האמת ההיסטורית. המלחמה והשליטה, ולא השלום ושיתוף הפעולה, היו מעוגנים במבנה המקורי של העיר העתיקה. אין ספק שהשפע של העיר גרם לפיתוי עמים עניים יותר. כל עיר נראתה להם כמטרה נוחה לפשיטה מהירה מההר או מהערבות; אבל האמצעים שאפשרו להם לנוע במהירות, סוסים וסירות, הופיעו רק אחרי היווסדן של הערים. הישובים הראשונים של הערים הינם כה קרובים זה לזה, עד שיתכן כי הם קדמו למלחמה המאורגנת. בדורות מאוחרים יותר, היה ביכולתם של נוודים כדוגמת מלכי הרועים של שבטי ההיקסוס לכבוש ארץ שלמה. עם זאת, משעה שהמלחמה התבססה היתה האויבת העיקרית של העיר - עיר אחרת עם אלוהים אחרים, הטוענת לעליונות כוחה.

אל לנו לשכוח שבהתפשטות הכללית של הכוח גדלה גם יכולת ההרג. הצגת הנשק היתה לאחד המאפיינים של המלוכה. העיר, חומות המגן החלקלקות והחפיר היו לתערוכה מתמדת של הטלת אימה ואלימות, שהביאו לריכוז מסוכן של חשד, שנאת-נקם וחוסר רצון לשתף פעולה עם צוי המלך. המלכים המצרים ועמיתיהם מנהריים מתררבים על גבי מצבותיהם וטבלאותיהם במבצעים האישיים - הטלת מומים, עינויים והריגת שבויים במו ידיהם. הם עשו אישית את מה שפרנואידיים חולניים כדוגמת היטלר ביצעו באמצעות סוכניהם. תחת מנהיגות זו היו האלים העירוניים מזוהים עם המלך מול איומיהם של אלים זרים; המקדש הפך לנקודת המוצא וגם לקרבן של מעשה האלימות. כך, כשהם מוסתים על ידי פנטזיות דתיות מוגזמות, נסחפו למעגל טכסי המלחמה חסרי התוחלת ריכוזי אנשים גדולים יותר, עם כלי נשק משוכללים יותר למטרות תקיפה ומצור.

בהתפתחות זו היה לעיר תפקיד חדש: תחת פיקודו של המלך הפכה העיר לצבא-קבע שניתן להפעילו בכל עת. העוצמה המספרית העניקה לעיר את עליונותה על פני אוכלוסיה מפוזרת בכפרים בודדים והביאה לגידול בשטח ובעוצמה המספרית. כדי לענות לסכנה, יתכן שהכפרים העתיקים התאגדו לעתים ליחידות אורבניות, כפי שעשו היוונים אנשי שבט הפוסאנס (Phoceans) אשר הקימו את מגלופוליס כמענה לסכנת כיבוש על ידי הלקדימונים.

המלחמה, שהפכה לספורט המלכים, העבירה חלקים גדולים של עושרה של העיר ומלאכתה לאפיקים של יצור נשק, כדוגמת המרכבה ואיל הברזל של תקופת הברונזה. עצם קיומה של רזרבה צבאית אנושית שאינה למטרת חקלאות גרמה להתפתחות של אלימות בלתי מסויגת של המעמדות השולטים, כפי שחזינו בהתפרצויות דומות בתקופתנו, אפילו בין אנשים שהם לכאורה נבונים ומיומנים בחשיבה מדעית. כל עיר היתה לכיס של כוח יהיר, אדיש לאמצעים האנושיים של פשרה ויחסים הדדיים אשר היו עשויים להתפתח בנסיבות אחרות.

בדרך זו נקבעו הן צורתה הפיסית והן ארגון החיים בעיר, החל מהשלב המוקדמים ביותר על ידי מוסד המלחמה ומטרותיו המאגיות חסרות ההגיון. ממקור זה צמחו מערכות מסובכות של ביצורים, חומות, סוללות, מגדלים, תעלות וחפירות המאפיינים את ההיסטוריה של הערים למעט מקרים מיוחדים - דוגמת עידן ה"פאקס רומאנו" - עד למאה ה-18. המבנה הפיסי של העיר עודד את העוינות, הבידוד והצורך באישור צדדים אלה, שאהדו את המוסד החדש. מעבר לכך, המלחמה הביאה בעקבותיה שיטות אירגון צבאיות וכפיה, וגרמה לריכוז של המנהיגות החברתית והכוח הפוליטי בידי המיעוט נושא הנשק, הנתמך על ידי כמורה שבדיה היו כוחות הקדושה ומידע מדעי, סודי ומאגי חשוב. אם החברה התרבותית עדיין לא הצליחה להתבגר מן המלחמה, כפי שהשכילה להתבגר מההיבטים הפחות מכובדים של מאגיות פרימיטיבית - כדוגמת הקרבת ילדים וקניבליזם - הרי זה במידה מסוימת משום שהעיר עצמה, מבניה ומוסדותיה המשיכו להעניק למלחמה צורה מוחשית אמיתית וסיבה מאגית קיומית. מתחת לכל השיפורים הטכנולוגיים של המלחמה מסתתרת האמונה

הבלתי הגיונית הטמונה בלב התת-מודע הקולקטיבי: רק באמצעות קרבן אדם המוני ניתן יהיה להציל את הקהילה. אם למלחמה אין בסיס ביצר האלימות של הפרא הקדמון, עלינו לחפש את מקורה במקום אחר. על מנת למצוא מקביל למלחמה עלינו להתבונן בעולם החי, או במלים אחרות, בעיוותים והסטיות של חברות קדומות יותר - נחיל הנמלים. אין ספק שנוכל למצוא בעולם החי את רוח הלחימה וההתקפה המיועדת להרוג; אך רוח הלחימה היא ביסודה מינית - מאבק בין זכרים צעירים וזקנים, והתקפות במטרה להרוג ניתן לראות בהתקפות של מין אחד כנגד מין אחר, במטרה להרוג לצורך אכילה. למעט החברה האנושית, קיימת המלחמה רק בקרב הזוחלים החברתיים, אשר הקדימו את האדם העירוני ביוצרים קהילות מורכבות מחלקים מיומנים. במידה וניתן להסתמך על ראייה מבחוץ, קשה להבחין בצורות של קרבנות טכסיים או דתיים בקרב קהילות הזוחלים. לעומת זאת, מתקיימים שם כל שאר הסממנים המלוים את צמיחתה של העיר: החלוקה לתפקידי עבודה מסוימים, יצירת מעמד לוחמים מיוחד, טכניקת ההרס הקולקטיבית המלווה במעשי הרג והטלת מוס, מוסד העבדות ובמקרים מסוימים אפילו ביות צמחים ובעלי חיים אחרים. החשוב מכל הוא, שזוחלים אלה מראים את התופעה אותה ציינתי כמרכזית בתהליך ההתפתחות, דהיינו המלוכה. המלוכה, או ליתר דיוק המלכה, שולבה כגורם ביולוגי עליון בחברות זוחלים אלו. האמונה המאגית בערים הקדומות, לפיה חי הקהילה כולה תלויים בחיי השליט, הינה מצב עובדתי לחלוטין בזוחלפוליס. קיומו של כל הנחיל תלוי בבריאותה של המלכה, בבטחונה וביכולתה להשריץ; רק כאן ניתן למצוא תופעות של אגרסיביות קולקטיבית המבוצעת על ידי כוח צבאי מיוחד, כדוגמת הכוח שהתפתח בערים העתיקות. אם נעקוב אחר רמזים אלה בהתפתחותה של העיר, נצליח לחשוף את הארועים העצובים ביותר בהיסטוריה האורבנית, ארועים שכלימתם עדיין איתנו. עם כל חשיבותן של רבות מפעולות העיר, זו שימשה לאורך ההיסטוריה גם כמיכל לאלימות מאורגנת וכמאיץ למלחמה. התרבויות הבודדות שנמנעו מכך הן אלו אשר שמרו על אופיין הכפרי וויתרו ללא התנגדות לפיקוד מרכזי, חיובי לכאורה. ניתן להמשיך ולפתח את הנקודה. לא רק שהעיר המוקפת חומה נתנה מבנה קולקטיבי לטענות הפאראנואיות ולתעוועי המלכות והגבירה את החשד, העוינות ואי השיתוף, אלא שחלוקת העבודה והבדלי המעמדות שהגיעו לשיאם גם הפכו את הסכיזופרניה לתופעה מקובלת. בו זמנית יצרה העבודה המאולצת והחד-גונית, שנכפתה על האוכלוסיה בצורת עבדות, מצב של נירוסיס כפיית. העיר, על כן, נוטה להעביר מבנה אישיות קולקטיבי, שבצורתו הקיצונית נראה היום אצל היחיד כפתולוגי. עדיין ניתן לזהות מבנה זה בימינו, למרות שחומות העיר הוחלפו במסכי ברזל.

4. חוק וסדר עירוני.

מאז ראשיתה לא איבדה העיר את אופיה הדו-צדדי; העיר שילבה מקסימום הגנה עם התמריצים הגדולים ביותר לתוקפנות. היא הציעה את מירב החופש והגיוון ובאותה עת נקטה בשיטה קיצונית של כפייה וניהול משטרתי, אשר יחד עם התוקפנות הצבאית וההרס הפכו לטבעו השני של האדם המתורבת; פעמים רבות אף זוהתה העיר בטעות עם הנטיות הביולוגיות המקוריות שלה; כך שהיו לה צד עריץ וצד אלוהי במקביל. בחלקה היתה העיר מרכז שליטה מלכותי ובחלקה העתק של גן עדן, הפיכתו של כוח קוסמי מרוחק למוסד שפעל מיידית. מרכז הכובד עבר מהטירה למקדש, מהמצודה לשוק ולפרבר וחוזר חלילה. זמן רב לפני ימיו של נח התנייכי כבר נאמר: "והארץ מלאה חמס". העובדה שמידה מסוימת של חוק וסדר הופיעו בכל זאת הינה עדות לכוח החברתי של העיר.

כדי להבין את תהליכיה ותפקודיה של העיר, ומעל לכל מטרתיה, עלינו לחדור במונחים מוחשיים יותר לאזור המעורפל של תקופת טרום הכתב, כאשר נוצר המוסד החדש של המלוכה. אולי הדרך הטובה ביותר לבסס את תפקידו של המלך כבונה העיר היא

להתחיל מהעדויות ההיסטוריות המאוחרות וללכת אחורנית, לכיוון תקופות קדומות יותר, מהן נותרו רק קומץ מוצרים ועצמות בקברים מלכותיים על מנת לספק חומר להסקות והשערות. דיווחו של הרודוטוס על עלייתו של דיוסס לשלטון מוחלט על אנשי מדי עוסק בתקופה מאוחרת מאד, חופשיה במידה רבה מזרם הרעיונות הדתיים והמאגיים שהציף את תקופת האבן המאוחרת ותקופת הברונזה המוקדמת. דווח זה נותן תיאור רצינולי ביותר של המעבר מתרבות כפרית לתרבות עירונית. לפי דברי הרודוטוס, חולקו אז המדיים לכפרים. במקרה זה היו אי הסדר והאלימות כל כך נפוצים, עד שלדיוסס יצא בקרב המדיים שם טוב, כמחוקק המשליט צדק ואמת ללא פחד. שמו הטוב אף גרם לכך שאנשים הגיעו מכפרים אחרים להשפט בפניו בעת מחלוקות. הצורך בשיפוט על ידו הפך לנפוץ כל כך, עד שהוחלט למנותו לשליט עליון.

מעשהו הראשון של דיוסס היה בניית ארמון למלך וחיפוש אחר "שומרים לבטחוננו האישי". אפשר להניח שבימים קדומים יותר הגיעו השומרים לפניו או עם בניית המצודה והארמון עצמו, שהיה קיים ככס כוח נראה לעין ובית גנזים של מנחות ודברי הוקרה עוד לפני ביצוע תפקיד הצדק על ידי המלך. "בהחזיקו כוח רב שכזה", דיוסס "יכה על המדיים לבנות עיר אחת ולעטר אותה, כדי להסב את תשומת הלב מהאחרות". ברצוני להדגיש את הביטוי האחרון; הווסדות מכוונת של מונופול כלכלי ופוליטי היתה אחד התנאים המוקדמים לצמיחתה המהירה של העיר. כיון שהמדיים צייתו לדיוסס בכך, הוא בנה "קירות חזקים ורמים, אחד מושם במעגל בתוך השני...דיוסס בנה אז ביצורים עבור עצמו מסביב לארמונו; הוא צייה על שאר האנשים לקבוע את בתיים מסביב לביצורים אלה". אולי ההגדרה הטובה ביותר לאנשי העיר הקדומה היא - אוכלוסייה כפרית שבויה.

שימו לב שעם צמצום המרחק הפיסי על ידי ריכוז האוכלוסייה בעיר, דאג דיוסס להגדיל את המרחק הפסיכולוגי על ידי בידוד עצמו, ובכך שגרם לגישה אליו להיות מרתיעה. קומבינציה זו של ריכוז ועירוב עם בידוד והפרדה היא אחד המאפיינים של התרבות העירונית החדשה. הצד החיובי של פעולות אלו היה שיכון חברתי בצוותא, איחוד נפשי, תקשורת נרחבת ושיטה מורכבת של שיתוף פעולה מקצועי, אך בצד השלילי הכניסה המצודה הבדלי מעמדות, חוסר רגש ואי תגובה, סודיות, שלטון סמכותי ובסופו של דבר - אלימות.

דיווחו של הרודוטוס מתמצת, כאילו בפרק חיי אדם אחד, את השינויים שבודאי אירעו במקומות רבים, תחת נסיבות משתנות ובמשך אלפי שנים; זאת משום שאפילו עליית המנהיג לשליטה מקומית לחלוטין, המבוססת על השליטה בכלי הנשק, היתה כנראה תהליך איטי. פרנקפורט ציין שאין קברים קדם שושלתיים במצרים אשר מראים, כפי שמראים קברים מאוחרים יותר, על עליונותה של משפחה או דמות בודדת. אך השינוי הדרסטי שהביא הן את המלוכה והן את העיר לכלל קיום, הראשונה כהתגשמות והשנייה כהתגלות הציויליזציה, ארע קרוב לודאי תוך פרק זמן קצר, כחלק מהשחרור הכללי של אנרגיה וגיבוש של כוח שקרה זמן מה אחרי אמצע האלף הרביעי לפנה"ס.

מרכזיותה של המצודה היתה לא פחות חשובה מסגירותה; מרכזיות וסגירות היו תכונותיו של המקדש טרם המעבר לקהילה העירונית הגדולה יותר. ברגע שבוצע המעבר לעיר, הפכה העיר כולה לרובע מקודש תחת הגנת האל שלה. כפי שהבהיר מרסיאה אליאד (Mircea Eliade) (ר"ב), ציר היקום עצמו עבר דרך המקדש, בעוד שהחומה הנתונה תחת לחץ המוסד החדש של המלחמה שימשה גם כתמיכה פיזית להגנה וגם כגבול רוחני חשוב ביותר, המשמר את הנמצאים בפנים מפני התוהו ובוהו והרוע חסר הצורה אשר הקיף אותם מבחוץ. ה"פנימיות" היתה נחוצה לצורך התפתחות אנושית נוספת שנמצאה בעיר - ויותר מכל באזור המקודש - הצורה הקולקטיבית אשר תעזור לקידומה.

מעבר לחומות התבססו החיים על יסודות משותפים ויצוקים לעומק, כדוגמת היקום עצמו. העיר היתה לא פחות מביתו של אל בעל עוצמה רבה. הסמלים הארכיטקטוניים והפיסוליים אשר הדגישו עובדה זו העלו אותה מעל ומעבר לכל כפר או עיר שדה.

ללא הכוחות הקדושים שהיו בתוך רובע הארמון והמקדש, היתה העיר העתיקה חסרת תכלית ומשמעות. משעה שכוחות אלו נוסדו על ידי המלך, התרחב הקשר המאחד את ההתנהגות באמצעות החוק, והחיים החלו לשגשג כשם שלא היו יכולים לשגשג בכל מקום אחר. מה שהחל כאמצעי שליטה הסתיים כברית של הבנה והסכמה.

הטקסט המצרי אשר לוקח אותנו קרוב לתקופה הקדומה של היווסדות העיר הוא חשוב למדי; בתיאור כוחותיו של האל השליט פתח, טוען הטקסט כי האל פתח לא רק "ייסד מחוזות", אלא ש"הוא שם את האלים בהיכליהם". סופרים אשר היו קרובים יחסית למעשים אלה ראו את שתי הפעולות באור נכון, לדעת, כחיוניים להפעלת כוחות גדולים יותר שהופיעו ביחד עם הציויליזציה.

ללא הכוחות הדתיים של העיר, לא היתה החומה לבדה מצליחה לעצב את האופי הציבורי או לשלוט על פעילויות אזרחי העיר. אלמלא הדת והטכסים החברתיים, כמו גם היתרונות הכלכליים שנילוו אליה, היתה החומה הופכת את העיר לכלא, אשר לאסיריו היתה שאיפה אחת בלבד: להרוס את שומריהם ולברוח החוצה. נקודה זו מזכירה דו-ערכיות עירונית נוספת; בתרבות חסרת עיר, כמו זו של הספרטנים, בחיותם בכפרים פתוחים ובסרובם למצוא מפלט מאחורי חומות, היו חייבים המעמדות השליטים להיות עירניים ומאיימים בצורה אכזרית, כמושים בכל עת שמא יודחו על ידי ההלוטים (צמיתים בספרטה העתיקה) השבויים. בעוד שליטים אלה היו חייבים לתמוך בכוחם החשוף על ידי טרוריות גלוי - הרי שערים מוקפות חומה היתה החומה שווה לעוצמתו של צבא שלם בשליטה על פורעים, השגחה על מתחרים ומניעת המתיאשים מלברוח. הערים הקדומות פיתחו ריכוזיות של שליטה מהסוג אותו ניתן למצוא באניה. התושבים היו "כולם בסירה אחת", ולמדו לסמוך על הקברניט ולבצע הוראותיו בדיקנות.

מלכתחילה השלימו החוק והסדר את כוח הזרוע. העיר, בזמן שגיבשה את צורתה מסביב למצודה המלכותית, היתה העתק מעשה-ידי-אדם של היקום. מכאן נפתח לעין מראה מושך: מבט לשמים עצמם. משמעות המושג "אזרח עיר" העניקה לו מעמד של "בעל מקום" בביתו האמיתי של האדם, היקום האמיתי בעצמו, ועדות לגדולה הכלכלית של כוחות ופוטנציאלים אשר קרנו לכל כיוון. באותו זמן נחשבו המגורים בעיר, בטווח ראייתם של האלים והמלך, כמיצוי הפוטנציאל הגדול ביותר של החיים. הזדהות רוחנית והשתתפות סמלית הקלו על הכניעה לצוי האל אשר שלטו בקהילה, עד כמה שהיו בלתי מובנים, קשים לפירוש או מחייבים כניעה.

למרות שהכוח, על כל ביטוייו, היה מבין יסודותיה של העיר החדשה, הוא הפך יותר ויותר למכוון ומעוצב על ידי המוסדות החדשים של החוק, הסדר והרצון הטוב. זאת ניתן ללמוד מסיפורו של דיוסט, אשר מדלג על המקורות הדתיים, הקדומים יותר, של המלך והעיר. בנקודה מסוימת הפכו הכוח והשליטה לצדק. עם ההתכנסות יחדיו של אנשים רבים בעלי שפה ומנהגים שונים במרכז החדש, הוחש התהליך האיטי של פיוס והרגל על ידי התערבות מלכותית וציות לצו חיצוני נוקשה, ושהיה עדיף ללא ספק על ויכוח אין סופי עם מסתייגים. אפילו מנהגים חיוביים נוטים לשאת עימם סממנים מקריים של חוסר הגיון, ההופכים למקודשים לא פחות מאשר המטרה הגלומה בהם. זו היתה חולשת הכפר: חוק כתוב, כמו שפה כתובה, נטה לסגן מרכיבים פסולים אלה, ויצר עיקרון יסודי של צדק אשר פנה לסמכות גבוהה יותר - רצון המלך, אשר היה כינוי אחר לצו עליון. מהות החוק, כפי שניסח זאת המדען אוסטוולד (Wilhelm Ostwald) (ר"ב) לפני כחצי מאה, הוא התנהגות צפויה, המתאפשרת בחברה באמצעות חוקים קבועים, קריטריונים אחידים לשיפוט ועונשים אחידים לחוסר ציות. אחידויות נרחבות אלה נוצרו עם העיר, בהתגברן על אלף הבדלים מקומיים חסרי משמעות.

גדילת המודעות העצמית בעיר, כתוצאה מהתנגשות של מינהגי כפר והבדלים אזוריים, יצרה את תחילת המוסריות; זאת מכיון שהשליט בעצמו, בשלב מוקדם, היה חייב להצדיק את התנהגותו שלו בפני האלים ולהוכיח שהוא נמנע מעשיית הרע. ככל שהעיר

הפכה חילונית יותר תחת הלחץ הגובר של מסחר ותעשייה, כך השתנה תפקידה; במקום לשמש כיצוג הדתי של הקוסמוס מילאה העיר את פונקציה של כס החוק והצדק, ההגיון והיורש. כדי לערער על מנהגים בלתי רציונליים או אלימות ללא חוק, היה צריך האדם לחפש את הגנת בית המשפט בעיר. על ידי הקניית כוח מסויים לשרות הצדק, הצליחה העיר להשליט סדר בעניינה הפנימיים מהר יותר, וזאת באמצעות התרחקותה מהשלטון עתיק היומין של הכפר. עם זאת, נשארו המרחבים שבין הערים, חסרי חוק וללא שמירה, שם לא היה יכול אף אל מקומי להפעיל כוח או לייסד תחום שיפוט מוסרי, מבלי להתנגש באל אחר. אי לכך, ככל שגברו התסכולים הפנימיים נטו להתרבות גם התוקפניות החיצוניות; הטינה כנגד המדכא המקומי הוסבה בצורה ריווחית כנגד האויב החיצוני.

5. מהגנה להשמדה.

בהיותה בחלקה ביטוי של חרדה ותוקפנות מוגברת החליפה העיר מוקפת החומה את התפיסה הישנה יותר של שלום ושלוה כפריים. הפייטנים השומרים המוקדמים הביטו אחורה אל תקופת הזהב הטרום אורבנית, כשעדיין "לא היו נחשים, עקרבים, צבועים ואריות, לא כלבים משוטטים ולא זאבים"; כש"לא היה פחד או אימה, ולאדם לא היה מתחרה". זמן אגדי זה לא היה כמובן מעולם, וללא ספק היו מודעים לכך במערפל גם השומרים, אך נוכחות החיות המסוכנות והמזיקות עוררה פחד, שעם תחילת זבח קורבנות האדם והמלחמות הבלתי מרוסנות לבש צורה חדשה: החיות סימלו מעתה את המציאות של איבה ועוינות אנושיים. בניסיון להגביר את עוצמתו נתן האדם העירוני ליצורי פרא אלה מקום משמעותי באישיותו. לא חמוש, ערום וחשוף, היה האדם הפרימיטיבי ערמומי דיו בכדי לשלוט במתחריו הטבעיים, אך עכשיו יצר דמות אשר הביאה שוב ושוב חרדה לחייו - אויב בדמות אדם; זה היה בן דמותו של האדם העירוני, המשרת אל אחר, שייך לעיר אחרת ומסוגל לתקוף כפי שאור הותקפה - ללא כל סיבה. אותו גיבוש שפאר את כוחות האלים, המלך והעיר וליכד את מערכת הכוחות של הקהילה במצב של מתח, גרם להעמקת הפחדים והרחבת כוחות ההרס. האם לא היו הכוחות המשותפים של בן הציויליזציה מעין פגיעה באלים, ששקטו רק על ידי הרס יסודי של הדרישות והטענות של האלים המתחרים? מי היה האויב? - כל אחד שסגד לאל אחר, שהתנגד לסמכותו של המלך או סרב לרצונו. כך אוזנה המערכת המתרחבת והמשולבת של העיר והשטח החקלאי שמסביבה על ידי יחסי החמסנות עם המתחרים האפשריים. ככל שהפעילות העירונית היתה הגיונית וחיובית יותר כלפי פנים, כך הפכו יחסים אלה למחוסרי הגיון וממאירים; תהליך זה קיים גם היום בקרב הקבוצות הגדולות יותר שירשו את העיר.

עוצמת המלוכה נמדדה בכוחה ואהבת האלים אליה לא בהתאם ליכולתה ליצור, אלא, ואולי אף יותר, ביכולתה להרוס ולהשמיד. "במציאות", כפי שקבע אפלטון (Plato) בספרו "חוקים", "כל עיר היא בטבעה במצב מלחמה עם עיר אחרת"; היתה זו אבחנה נכונה. עיוותי הכוח המקוריים, אשר ליוו את ההתקדמות הטכנית והתרבותית של הציויליזציה, לעתים קרובות ערערו ואף ביטלו את ההישגים הגדולים של העיר, עד ימינו אנו. האם רק מקרה הדבר שהדימויים הראשונים שנתרו מהעיר הטרום-שושלתית במצרים הינם תמונות של הריסתה?

בשלב המעבר מקבוצות כפרים מפורזות לקהילה עירונית, בעלת יכולת לקיים מפגשים רחבים יותר ולבנות בהיקף גדול יותר, הפך כל חלק בחיים למאבק ויסורים, תחרות גלאדיאטורית לשם מוות גשמי או רוחני. הזיווג הפולחני של המלך הבבלי והכוהנת, בחדר השניה המקודש בזיגוראט, הוא הדוגמא המוקדמת ביותר לפולחן הפוריות המוקדש לחיים. האמונות החדשות היו בעיקרן ביטויים של התנגדות תקיפה, מאבק, אלימות ועוצמה בלתי מרוסנת - כוחות החושך מול כוחות האור, סט מול אויבו - אוסיריס, מרדוק מול תיהמת. אצל האצטקים היו גם הכוכבים מאוחדים בקבוצות עוינות של מזרח ומערב.

עם הזמן למדו החקלאים בכפרים דרכי התחמקות ותחבולות שונות על מנת להתנגד לכפיה ולדרישות סוכני השלטון; גם ההתנהגות המטופשת היתה לפעמים דרך של "לא לשמוע" הוראות, אותן לא התכוון החקלאי לבצע. מאידך, לאלה המצויים בתוך העיר לא היתה ברירה אלא לציית, בין אם היו משועבדים בגלוי או ששוכנעו בצורה עדינה יותר. בכדי לשמור על כבודו העצמי לצד כל התביעות המכבידות של המעמד השליט, זיהה האדם העירוני - שעדיין לא היה אזרח של ממש - את האינטרסים שלו עם אלו של אדוניו; האלטרנטיבה לעמידה מול כובש היא ההצטרפות אליו וקבלת חלק מהשלל הצפוי.

למרות חזוניה של העיר כמשרה הגנה ובטחון, לוותה כבר תחילת צמיחתה לא רק בחששות של התקפה מבחוץ, אלא גם חידדה במאבק תמידי ההולך ומתחדד כלפי פנים. אלפי מלחמות קטנות התנהלו בשווקים, בבתי המשפט, במשחקי הכדור או בזירה. הרודוטוס היה עד ראיה למאבק טכסי, עקוב מדם, שנערך בין כותלי המקדש המצרי בין כוחות האור והחושך שהיו מצויידיים באלות. השימוש בכוח בכל דרך הינו תמצית הציויליזציה. העיר מצאה דרכים שונות להביע מאבק, תוקפנות, שליטה, כיבוש ושעבוד. אין פלא, אם כן, שהאדם הביט לאחור - לתקופה שקדמה לערים - וראה אותה כעידן הזהב, או שכמו הסיודוס (Hesiod), הוא התייחס לכל התפתחות במלאכת הברזל והנשק כאל הרעה בסיכויי החיים, כך שמצבו הנחות ביותר הוא תקופת הברזל (הוא לא חזה את השפל אליו יגיע האדם בעקבות הטכניקות המדעיות המדויקות של ההשמדה הכללית באמצעות האטום והמלחמה הביולוגית).

לכל התופעות הטבעיות יש מגבלות בצמיחה והתפשטות, הנובעות מהצורך להשאר בעלי יכולת לסיפוק צרכים ועצמאות; התופעות יכולות להתפתח ולצמוח על חשבון שכניהן רק על ידי הפסד השירותים שפעולות שכניהן תורמות לחייהן. קהילות פרימיטיביות קטנות קיבלו מגבלות אלה ואיזון דינמי זה בטבעיות, כשם שקהילות אקולוגיות מקבלות אותן.

קהילות עירוניות שהיו עסוקות בגידול נוסף של כוחן איבדו חוש זה למגבלותיהן. פולחן הכוח השתבח בתצוגה חסרת רסן: הכוח הציע את תענוגות המשחק לשם משחק וכן את פירות העבודה, ללא הצורך לעסוק בעיסוק חדגוני ובזוי, זאת בזכות ההשתלטות הקולקטיבית והשעבוד המקיף. השמים היו הגבול.

יש לנו עדויות לתחושה הפתאומית של רוממות במימדים הגדולים של הפירמידות; כמו כן, ניתן למצוא את היצוג המיתולוגי לכך בסיפור על מגדל בבל היומרני, למרות שכאן נחסם המעשה בגלל כשלונו בתקשורת, שהיה תוצאה של התרחבות-יתר לשונית ותרבותית, כמותה אירעו לעתים קרובות.

מעגל ההתפשטות האינסופי מהעיר לאימפריה קל למעקב. כשאוכלוסיית העיר גדלה נוצר צורך להגדיל את שטחי המזון הקרובים את להארץ את קוי האספקה ולמשוך מזון על ידי שיתוף פעולה, סחר חליפין ומסחר, או באמצעות העלאת מס, ניצול והכחדה של קהילות אחרות. חמס או חיי שיתוף? כיבוש או שיתוף פעולה? - הסגידה לכוח יודעת רק דרך אחת. כך נתנה הצלחתה של הציויליזציה האורבנית תוקף למנהגי תוקפנות ודרישות, שבעקבות ערערו וביטלו את מעלותיה. מה שהחל כגרעין אורבני קטן בעל יכולת סיפוק עצמי הפך בכוח לבועת סבון נוצצת של אימפריה מרשימה במימדיה, אך שבירה ביחס ישיר לגודלה. כשהן מחוסרות אחדות פנימית, היו ערי הבירה המלחמתיות תחת לחץ מתמיד להמשיך את ההתפתחות הטכנולוגית, זאת מחשש שמוקדי הכוח יחזרו לכפר האוטונומי ולמרכזים בהם פרחו בתחילה. נסיגה שכזו חלה במשך תקופת הביניים שבין השושלות במצרים.

צורות שיתוף הפעולה של המדיניות האורבנית סבלו מחתירה והרס כתוצאה מהחורבן ופולחן המוות, שליוו ואולי אף קידמו את התרחבותם שלוחת הרסן של הכוח הפיסי והיכולת הטכנולוגית. שיתוף הפעולה החיובי של העיר נדחק על ידי סימביוזה מורכבת לא פחות, אך שלילית בטיבה. כה מודעים היו שליטי תקופת הברונזה לתוצאות השליליות של תהליך זה, עד שמצאו לנכון לאזן את התרבותם בנושאי החידושים וההרג ולהצביע על מעשיהם למען השלום והצדק. תמורבי, לדוגמא, הצהיר בגאווה: "אני

הפסקתי את המלחמה; אני היטבתי עם הארץ; נתתי לאנשים מנוחה ומגורים בשלום, לא נתתי לאיש להחרים". אך רק יצאו המלים מפיו ושוב החל מעגל ההתפשטות, הניצול וההרג. ברצונם של האלים והמלכים לא היתה יכולה אף עיר להבטיח את התרחבותה בדרך אחרת מלבד הרס הערים האחרות.

המצאתה החשובה ביותר של הציויליזציה, העיר, שבהנחלת התרבות היא שניה רק לשפה עצמה, היתה מלכתחילה מסגרת של כוחות הרסניים פנימיים המכוונים להשמדה והכחדה בלתי פוסקים. כתוצאה ממסורת קלוקלת זו, עצם השרדותה של הציויליזציה או למעשה של כל חלק של האנושות שלא נפגע הוא עתה בספק וישאר כך לטווח ארוך, אפילו אם ינקטו אמצעים זמניים כלשהם. כל ציויליזציה היסטורית, כפי שציין פטריק ג'ס לפני שנים רבות, מתחילה בגרעין אורבני חי - הפוליס - ומסתיים בבית קברות סתמי של עצמות ואבנים - נקרופוליס - עיר המתים: אש לוחכת חורבות, מבנים הרוסים, בתי מלאכה ריקים, ערימות אשפה חסרות משמעות, אוכלוסיה נרצחת או משועבדת.

"וילכוד את העיר", קראנו בספר שופטים; "ואת העם אשר בה הרג ויתן קתה העיר וזרעה מלח". התוקפנות בפסוק זה, המלווה באומללות ארה ויאוש, הוא השיא האנושי אליו מובילה ה-"איליאדה"; אך עוד קודם לכן, כפי שהוכיח היינריך שלימן, הושמדו שש ערים אחרות. זמן רב לפני ה-"איליאדה" ניתן למצוא קינה מרה על המופלאה בכל הערים העתיקות - אור - קינה שנאמרה על ידי אלת העיר:

"אכן כל צפורי ובעלי הכנף פרשו כנפיהן

אבוי לעירי אומר

בנותי ובני נלקחו

אבוי לאנשי, אומר

אויה לעיר שאינה קיימת עוד, הותקפה ללא סיבה,

אויה עירי הותקפה וחרבה!"

לסיום, בהתחשב בכתובת של סנחריב על ההכחדה הטוטלית של בבל: "את העיר ובתיה מהיסודות עד הגג החרבתי, הרסתי, שרפתי באש. הקיר והחומה, המקדשים והאלים, מגדלי מקדש רבים מאבן ואדמה, רבים כשהיו הרסתי עד היסוד והטלתי בתעלת אראקטו, חפרתי בעיר תעלות והצפתי את אתריה במים וכך את היסודות עצמם הרסתי. ההרס היה מושלם יותר מאשר אחרי שטפון". גם הפעולה עצמה וגם עקרונות המוסר צופים מראש את הפראות והאכזריות המדהימה של עידן האטום שלנו; סנחריב חסר רק את המיומנות המהירה של המדע ואת הצביעות המקיפה שלנו בהסואת כוונותינו אפילו מעצמנו.

שוב ושוב החזירו הכוחות החיוביים של השיתוף והקשר הריגשי את האנשים לאתרים העירוניים החרבים, "לשיקום הערים ההרוסות והשממה לאחר דורות רבים". למרבה האירוניה וגם למזלנו, ערים הצליחו לשרוד גם לאחר אימפריות צבאיות שלמראית עינין הרסו אותן לעד: דמשק, בגדד, ירושלים ואתונה עדיין עומדות במקומן המקורי, אם כי מעט יותר משריד של יסודותיהן העתיקים נשאר כעדות.

הכשלון הכרוני של החיים בעיר יכול היה להביא לנטישתן של הערים, או אפילו לנטישה כללית של חי העיר, מעלותיה ואופיה הדו-משמעותי, אילולא עובדה אחת חשובה: הגיוס המתמיד של חיים חדשים, רעננים ופשוטים, שהובאו מאזורים כפריים מלאים כוח גס, חיוניות מינית, התלהבות בהקמת דור חדש ואמונה חייתית. כפריים אלו החיו את העיר בדמם ותקוותיהם. גם היום, לפי הגיאוגרף הצרפתי סור (Max Sorre) (ר"ב), ארבע חמישיות מאוכלוסית העולם שוכנות בכפרים הקרובים יותר, מבחינה תפקודית, לטיפוס הניאוליטי, מאשר למטרופוליס המאורגנת בקפידה שהחלה לשאוב לתוכה את הכפר ולערער את צורת החיים עתיקת היומין במהירות רבה. אך ברגע שנרשה לכפרים להעלם, יעלם איתם גורם עתיק זה של בטחון, ועל האנושות להכיר בסכנה זו ולהרחיקה.